

Rozprava o původu peněz

Hynek Řihák

Institut Eugena von Böhm-Bawerka

Bawerk.eu
Brno, 2017

Texty z této publikace jsou volně šiřitelné.

Publikace nevznikla s podporou veřejných dotací a grantů. Publikace nebyla podpořena státem, samosprávou ani EU.

I. Vládci vytvořená měna

Pro vznik peněz existují dvě teorie. První říká, že se peníze vyvinuly z barterové směny. Druhá tvrdí, že peníze vytvořil stát. O teorii vzniku peněz skrze činnost státu se lze dočíst například toto: "Podle chartalistů jsou peníze naopak velmi úzce spjaty se státem a jeho autoritou: penězi se stává cokoli, co stát akceptuje při platbě daní. Hyman Minsky přímo říká: "Každý může vytvořit peníze, problém je zajistit, aby je ostatní přijímali." Toho umí dosáhnout právě stát, když stanovuje daň. Z čeho vychází tedy hodnota dnešní koruny nebo dolaru? Proč má hodnotu právě pro vás? Nikoli proto, že si za ni můžete koupit potraviny, oblečení, auto, ... To vše si (teoreticky) můžete koupit i za eura nebo dolary. Proč právě koruna, a nejen pro vás, ale proč má hodnotu i pro majitele samošky, kde nakupujete, pro vašeho kadeřníka nebo operátora? Odpověď je snadná: musí platit daň." [1]. Tato tvrzení jsou dokládána i neexistencí barterové ekonomiky: "Na rozdíl od metalistické teorie, podle níž vedl barterový obchod ke vzniku mincí a ty se vyvinuly v papírové peníze s nuceným oběhem a nakonec číselné záznamy na harddiscích, chartalisté tvrdí, že vývoj šel v opačném směru: původně mezi sebou lidé zúčtovali pomocí záznamů, až poté vznikly mince a k barteru se lidé vrací [jak je možné se vracet k něčemu, co prý neexistovalo?, pozn. autora] jen když peníze selžou (když je stát v chaosu, např. Rusko v 90. letech 20. století), nebo barter funguje jen za určitých okolností, např. mezi cizinci, kteří si nedůvěřují a jsou potenciálními nepřáteli. Podle antropoložky Caroline Humphrey z Cambridge "nikdy nebyl popsán žádný čistý a jednoduchý případ barterové ekonomiky, nebo toho, že by z ní vznikly peníze; veškerá dostupná etnografie naznačuje, že žádná taková věc nikdy neexistovala." [2]. **Nicméně jeden z problémů vládců vytvořené měny představuje skutečnost, že nevysvětluje běžnou směnu mezi vzdálenými oblastmi bez jednotné vlády v pravěku a ve starověku. Přičemž to, že se řada materiálů ocitla na stovky i více kilometrů daleko od místa svého původu je velmi dobře doloženo. Tímto se zde nyní budeme i obsáhleji zabývat. Takováto situace totiž nutně znamená, že nějak si lidé museli tyto materiály ze vzdálených oblastí mezi sebou směňovat a museli si je také směňovat za něco. Doložením dálkového původu některých materiálů, zároveň totiž dokládáme existenci obchodu, a tedy i směny mezi oblastmi a lidmi, kteří žili pod různými vládami či asi spíše v rámci různých kmenů a rodů.**

II. Starověk

Pro starověkou Mezopotámii v době sumerských tzv. městských států platí, že: "Nebyl zde žádný kámen na jihu a málo ho bylo na severu, a nebyly v Mezopotámii doly na kovy, oba materiály tak musely být dováženy." [3]. Mezopotámci získávali kolem roku 2250 před Kristem většinu jejich mědi z Maganu (dnešní Omán) přes Dilmun (pravděpodobně Bahrajn). V Maganu se mohli dobře setkávat s obchodníky z údolí Indu, kteří měli obchodní post v Sutkagen Dor na pobřeží naproti Ománu. Zdroj cínu, který se v Mezopotámii nevyskytoval, je více nejasný, ale zřejmě pocházel z toků stékajících z Afgánských hor. Nebyl by to velký problém, protože lazurit nalézáný v Mezopotámii, datující se od pozdního 4. tisíciletí před Kristem, má je jediné místo, kde se tento polodrahokam nachází, v Badaskhanu v severovýchodním Afganistánu. Je to stejně daleko jako pravděpodobné zdroje cínu. Doprava se děla zřejmě přes údolí Indu a po moři [4]. Z toho však plyne, že případné peníze anebo nějaké zboží muselo být přijímány druhou stranou dobrovolně a nikoliv nuceně. Druhá strana jistě neplatila žádné daně vládcům nad první stranou. Ani Akkadská říše (23. a zejména 24. století před Kristem), či vláda třetí Urské dynastie (21. století před Kristem) nebo Starobabylonské říše (19. až 17. století s vrcholem zejména v 18. století), nikdy do zmíněných oblastí zdrojů materiálu nesahaly. Podobně obchodovali mezi sebou jednotlivé říše nebo národy či různá nesourodá území později [5]. Kolem roku 670 před Kristem se do tzv. úrodného a civilizovaného půlměsíce dopravovala pryskyřice ze Sáby tj. dnešního Jemenu, cín putoval z Británie a jantar od Baltského moře a podobně. Ovšem opět platilo, že žádná z tehdejších říší (Asyrská říše, řecké státy, Kušitská říše) do daných končin nesahala [6]. Přirozeně podobně tomu bylo i v dalších letech.

III. Doba bronzová

Pojďme se podívat na území Českých zemí, střední Evropu a dobu bronzovou. V knize „Mykény a střední Evropa: Počátky evropských civilizací v době bronzové“ se praví: „Území Moravy sehrávalo díky své geografické poloze s hustou sítí vodních toků v pravěkém vývoji střední Evropy důležitou úlohu přirozené křižovatky komunikačních tras a obchodních cest.“. V této době došlo k výraznému zrychlení hospodářského a společenského vývoje, který byl ve znamení dvou fenoménů – rozmachu metalurgie barevných kovů a rozvoje směny, především růstu objemu dálkového obchodu, s čímž úzce souvisel také rozvoj transportu, šíření technologických informací včetně metalurgického know-how a světonázorových představ. „Obecně byly vedle polotovarů a finálních výrobků předmětem výměnného obchodu především lokálně vázané druhy surovin... K nejfrekventovanějším komoditám patřily především měď a cín, kovy nezbytné k výrobě bronzu [bronz je slitina mědi s cínem, v moderní době může být ovšem slitinou i s jinými prvky, třeba olovem, pozn. autora], což bylo podmíněno jejich přirozeně omezeným výskytem v metalogenních oblastech s primárními rudnými ložisky. Tyto kovy se do oběhu dostávaly již vytavené z rud a zpracované do různých polotovarů – ingotů a hřiven. S ohledem na opět lokálně omezený výskyt byly vzácnými, vysoce ceněnými surovinami také zlato a jantar. Obě komodity se šířily na velké vzdálenosti napříč Evropou většinou již zpracované do finálních produktů, zejména šperků, podobně jako tomu bylo např. se skleněnými a fajánsovými korálky. Žádanou a hojně dálkově distribuovanou potravinovou komoditou byla po celý pravěk i následné historické epochy přirozeně sůl, která je archeologicky nepřímo doložena její těžbou z ložisek kamenné soli zejména na hornorakouských lokalitách Hallstatt a Hallein a tzv. briketáží v salinách.“ [7].

"Pravěké dějiny Moravy" z řady "Vlastivěda moravská: Země a lid" uvádí pro dobu bronzovou, že měď na Moravu a do Slezska musela být dovážena. Rovněž tak zpracování zlata, skla a některých dalších materiálů je natolik složité, že nelze počítat s domácí výrobou. Předpokládá se, že v této době se obchod zřejmě vyčlenil jako samostatné odvětví lidské činnosti, nabyl takové intenzity, pravidelnosti i rozsahu, že se stal novým, pracovním oborem. "S největší pravděpodobností byla v počátcích povolání obchodníků a kovoliteců totožná nebo aspoň blízká. Nasvědčují tomu i velké depoty, zvláště pak ty, které jsou vzhledem ke svému rozsahu považovány za obchodnické či kovolitecké.

Někteří autoři dokonce pokládají určité, hromadně se vyskytující výrobky za tzv. předmincovní platidla." V našich oblastech jde o měděné hřivny nebo žebra, svitky zlatých drátů, kolekce soustředěných bronzových kruhů a masově se vyskytující drobné bronzové kroužky [8]. Zajímavé je, že v této knize je považováno vykrádání hrobů za projev existence soukromého vlastnictví [9]. To dává určitý smysl, protože se předpokládá, že s lupem z hrobů se zloději rozhodně nemínili nikde ukazovat, což by při společně sdíleném vlastnictví, bylo nutné. I když se nedají vyloučit náboženské důvody této činnosti či legální odebrání milodarů zemřelým při opouštění sídliště [10]. Nabízí se zde ovšem otázka, zda by nemohlo být dokladem určité existence soukromého vlastnictví to, že se zemřelým dávaly do hrobů různé milodary (ozdoby, zbraně, věci denní potřeby atd.). Tyto milodary totiž pak stěží někdo jiný mohl používat (aspoň po nějakou dobu to nešlo) a zřejmě musely být tyto se zemřelým nějak spojeny. Navíc v různých hrobech byly tyto milodary různé, což naznačuje, že rovnostářství nehrálo zase takový význam. Soukromé vlastnictví v rámci komunity by znamenalo i nutnost vzniku dobrovolné směny v rámci této komunity, protože lidé si zřejmě občas chtěli něco soukromého mezi sebou vyměnit.

Kniha „Archeologie pravěkých Čech 5: Doba bronzová“ uvádí celou řadu odkazů na dálkový obchod. Vybírám zde jen některé. „Vzájemnou směnu surovin a produktů mezi jednotlivými kulturními entitami v rámci širšího geografického prostoru (externí směnu) i mezi jednotlivými společenstvími uvnitř jednoho archeologicky vyčleněného kulturního celku (interní směnu) musíme samozřejmě v době bronzové a priori předpokládat. Například již samotný fakt, že měď a cín, coby prvky potřebné k výrobě bronzu, se povětšinou vyskytují v ložiscích poměrně značně od sebe vzdálených, implikuje představu o existenci fungujících dálkových cest a o velmi rozvinuté formě směny, která v některých případech musela stále více získávat charakter nemonetárního [sic, správně má být nebarterového, pozn. autora] obchodu, snad již ve starší době bronzové, kdy se kvůli zjištěným váhovým standardům hřiven a žeber uvažuje o jejich použití jako pevné směnné jednotky. Také distribuce baltského jantaru do střední a jižní Evropy musela být vázána na zabezpečené transportní možnosti a fungující obchodní prostředí.“ [11]. „Komparace dosavadních výsledků ukazuje, že můžeme odůvodněně předpokládat paralelní existenci několika různých forem směny, které odpovídaly produktu, jenž byl směňován (běžné osobní předměty, luxusní výrobky či obchodovatelné komodity), a také závisely na postavení poskytovatele a příjemce daného produktu v sociální struktuře tehdejší společnosti. Obecně lze hovořit o třech základních variantách vzájemného

předávání si produktů, a to reciproční, redistribuční a tržní.“ [12]. Směnné vztahy byly v této době jedním ze základních průvodců progresivního vývoje tehdejší společnosti. Prostřednictvím těchto vztahů docházelo nejen k výměně hmotných statků, ale také k výměně znalostí o nových objevech, nových technologiích a patrně i k šíření nových světonázorových představ [13]. Jinde stojí pro únětickou kulturu ve východních Čechách: "Čilý obchodní styky musíme předpokládat, poněvadž se v únětické kultuře ve východních Čechách objevují šperky, např. terčové záušnice, které jsou patrně importem z horního Podunají (Blato, Starý Bydžov)". A pro jižní Čechy se tvrdí: "Nade vší pochybnost je prokázán čilý obchod a obchodní kontakt se středním Podunajím, vzdálenější Karpatskou kotlinou, s Bavorskem a se středními Čechami." [14].

Několik dokladů dálkového obchodu ze starší doby bronzové (únětická kultura): Na hradišti Dívčím Kameni (dnes zřícenina hradu na okrese Český Krumlov) se našlo 250 jantarových korálků. Baltský původ jantaru (jantar je fosilní pryskyřice stromů) v prostředí únětické kultury je potvrzen rozbory z Plotiště nad Labem (část Hradce Králové) a s jednou výjimkou z lokality Čemeříčky-Choboty u Mladé Boleslavi a v i Hostech u Týna nad Vltavou. Nálezy baltského jantaru se v jižních Čechách koncentrují zejména podél vltavské cesty, stejně jako severské pazourkové dýky [15]. U kamenné štípané industrie lze nalézt také řadu dokladů o dálkovém obchodu: „Plošně retušované srpy z Kánína, Litoměřicka nebo pazourkové dýky z Nymburka, Dobré Vody u Českých Budějovic, Myšence a Hostů představují importy z jihoskandinávské oblasti, a nelze je proto počítat mezi místní produkci.“ [16]. Zajímavým, ale nejspíše ojedinělým dokladem, je nález sošky syrsko-anatolské bohyně v Kouřimi [17].

Celkem dobře jde rozeznat původ kovů a jejich slitin (díky metalografii a chemickým rozborům). Pro únětickou kulturu platí, že: "V současné době převládá názor, že měď se do českého prostředí dostávala z poalpských těžebních revírů v povodí Salzachu.“. A: „... nedávné metalografické analýzy velkého souboru bronzových výrobků ze starší doby bronzové v Čechách zřetelně dokazují, že alpská oblast musela být zásadním, ne-li výhradním zdrojem měděné suroviny dále zpracovávané v Čechách. Měděná surovina byla transportována ve formě ingotů, které jsou v našem prostředí doloženy v podobě tzv. hřiven nebo žeber.“ [18]. Dle některých zahraničních nálezů byly hřivny transportovány ve svazcích spojených po pěti kusech a průměrná hmotnost těchto hřiven kolísá mezi 185 a 200 gramy [čili jsou si váhově dosti podobné, standardizované, pozn. autora] a někdy jsou považovány za formu premonetárního platidla [19]. Jinde se píše, že: Část obyvatelstva se beze sporu podílela na obchodu a importu měděné

suroviny ve formě hřiven a žeber (analýzy potvrdily, že 95 % nálezů je surová měď). Ta byla dopravována z alpských rudných ložisek do Čech a zřejmě i dále k severu...“ [20]. Kontakty východní části středních Čech s jižní Moravou zase dokládají měděné výrobky a fajánsové perly [21].

Nejinak tomu bylo ve střední době bronzové - tj. za mohylové kultury. Obecně: "Do Čech byly jistě importovány základní suroviny, jako měď a sůl z alpských ložisek, a dostávaly se sem i další suroviny nebo spíše již hotové výrobky z nich. K nim počítáme korálky ze skla z egejské oblasti a z jantaru, pocházející z baltského pobřeží. Z hotových importovaných výrobků se objevují také bronzové lité sekeromlaty, jejichž původ je hledán v karpatské oblasti. Z jihozápadního Německa (Württembergsko) pocházejí džbánky s inkrustovaným vrubořezem." [22]. Co se týče třeba jantaru: "Také v Čechách jsou nálezy jantaru relativně početné, a to jak z jihočeského a západočeského území, tak ze středních a severozápadních Čech. Doposud evidujeme řádově stovky exemplářů.". Nálezy jantaru se třeba uvádějí ze Skalky u Velimy (okres Kolín) nebo nález 618 jantarových korálků z jihočeských Křenovic. Důležité je pro naše účely, že: "Doposud provedené analýzy části kolekce jantarových výrobků z prostředí české mohylové kultury prokázaly, že drtivá většina z nich je, podobně jako v případě starších únětických nálezů, baltského původu." [23]. Meče s osmihrannou rukojetí zřejmě pocházely ze dvou výrobních oblastí: horní Podunají a severní Německo a Dánsko. O dálkových kontaktech v závěru mohylové kultury svědčí také krátkodobý příliv zlatých ozdob, pro jejichž vznik nejsou předpoklady v předchozím místním vývoji. V tomto případě mohlo jít i o skupinu uměleckých řemeslníků z Karpatské kotliny [24].

Čili existoval zde obchod mezi různými oblastmi, aniž by byla nějak doložena nějaká centrální vláda společná těmto oblastem, která by rozhodla o tom, co budou peníze. Přičemž je jasné, že nějak se musely výše uvedené výrobky směňovat. Stěží šlo jen o dary anebo půjčky-záznamy (při tehdejších dopravních možnostech, byla obchodní cesta velkým dobrodružstvím s nejistým výsledkem, za to s významným rizikem ztráty majetku a života - nemoci, lupiči, divá zvěř, divočina). Koneckonců například v Čechách není pro starší a střední dobu bronzovou doložen žádný státní útvar. Ba i sídliště tehdejší doby byla poměrně malá, což zrovna o významných centrech spravující nějakou říši nnesvědčí. Pro starší dobu bronzovou se uvádí, že: například sídliště únětické kultury v Klučově u Českého Brodu dosahovalo plochy jen 1.5 hektaru a sídliště v Praze-Vinoři jen 1 hektar. Opevnění moc doloženo není s výjimkou nějakých ohrazení příkopem a opevnění u Března u Loun. Jen rozvinutějším sídlištěm v jižních Čechách se přičítá mocenská, výrobní

a distribuční (obchodní) funkce. Tyto jihočeská sídliště byla někdy i dobře opevněná. A byl u nich významný podíl na dálkovém obchodu. Ale ani ona nejsou moc velká: sídliště ve Vrcovicích u Písku mělo asi 1 hektar, to u Všemyslic u Týna nad Vltavou jen 0.5 hektaru. O rovinných sídlištích ve starší době bronzové je toho známo poměrně málo, ale to, co je známo, neukazuje na velké plochy. V Březně u Loun se našly dva sídlištní okruhy o rozloze 1 a 1.5 hektaru, v Hostech u Týnu nad Vltavou sídliště o rozloze asi 3 hektary [25]. O velikosti osad není v době únětické kultury určitá představa, ale podle menších skupinových pohřebišť se soudí, že osady obývaly 3 až 4 rodiny a větší sídliště byla patrně vzácnější [26]. Ve střední době bronzové (mohylové kultuře) zřejmě některá sídliště byla opevněna, ale není snadné to doložit, v oblasti středních a severozápadních Čech nejsou tato sídliště příliš početná [27]. O mohylové kultuře se soudí, že i přes rozdíly ve hrobové výbavě, nicméně diferenciaci společnosti nemohla být příliš výrazná. Totéž se soudí o kultuře popelnicových polí (popelnice = urny, jde o mladší dobu bronzovou), kdy se soudí podle hrobů a obydlí, že tato kultura nebyla výrazněji sociálně diferenciovaná [28]. Zřejmě tu tedy nebyla ani žádná výrazná vládnoucí vrstva. To neukazuje na nějakou rozvinutou říši, která by musela mít nějaké významnější centrum (centra) a vládnoucí vrstvu. Ostatně teprve právě pro kulturu popelnicových polí bylo navrženo, že by se v Čechách mohla rozvinout do centrálně řízené společnosti s jistým způsobem ústřední vlády pro celé velké regiony. Nicméně tato představa byla z různých důvodů (například příliš rozsáhlá plocha, kterou by muselo kontrolovat jedno hradiště) většinou badatelů odmítnuta [29].

S rozvojem rozsáhlých dálkových obchodních kontaktů dnes polského území v době bronzové za tzv. lužické kultury s Itálií a Řeckem (jantarová stezka) a na sever do Skandinávie počítají i "Dějiny Polska v datech" [30].

IV. Doba kamenná

Můžeme jít ještě hlouběji do historie. V době kamenné se používal v hojné míře pazourek (chemicky je to velmi čistý SiO_2), který se ovšem vyskytuje jenom někde. Přičemž ve starší době kamenné (paleolit): "Tehdy probíhal už také rozsáhlý obchod s pazourky a pazourkovou surovinou napříč Evropou.". Na Moravě se například nacházely vedle domácích pazourků i pazourky importované z Polska, ze Slezska, německé a polské roviny, od Baltu a možná i z Belgie a Francie [31]. Je celkem jasné, že nějak a za něco se pazourky směňovat musely. Žádná pravěká Evropská unie tehdy neexistovala.

IV.A Eneolit

Blíže se zde nyní podíváme na eneolit tedy pozdní dobu kamennou (někdy nazývanou též dobu měděnou). K tomu nám dopomůže kniha "Archeologie pravěkých Čech 4: Eneolit". V této době se již setkáváme poprvé s kovem, kterým byla měď, která je sama o sobě poměrně měkká. Pro časný eneolit se předpokládá středoslovenský původ mědi, z níž se našli nálezy až v Polsku, a dokonce ojediněle až v Dánsku! Od počátku staršího eneolitu byla široce využívána měď severoalpská, pro kterou je typický až několika procentní podíl arzenu a snížený obsah antimonu a stříbra." [32]. I když na měděné výrobky té doby je nutno pohlížet spíše jako na exkluzivní věci [33], jde o zajímavou informaci.

Pro štípanou industrii z tehdejší doby se obecně praví, že: "Souběžně s domácími štěpnými materiály se používaly i suroviny importované, například v kultuře se sňůrovou keramikou převládá severský pazourek, stejně tak severský pazourek převládá i v kultuře zvoncovitých pohárů, kde je na druhém místě tušimický křemenec. V jihozápadních Čechách, ale i jinde se vyskytují suroviny bavorského původu (bavorský deskovitý rohovec)." [34]. Jinde stojí, že: "Štípaná industrie je vyrobena většinou z domácích surovin, ale vyskytují se běžně i importy ze sousedních zemí." [35]. Jak již bylo podotknuto je v tomto směru zajímavá kultura se sňůrovou keramikou, komunity této kultury se neobešly pro výrobu čepelí bez importu severského pazourku, suroviny pocházející z poměrně velké vzdálenosti, kterou nenahradily materiálem z nějakého vnitročeského zdroje. Dle autorů zde musely být udržovány trvalejší směnné kontakty [36]. I k broušené industrii se pro starší eneolit uvádí, že druhotně se tyto výrobky stávaly jednou z komodit blízké a dálkové směny. "Nástroje vyrobené z rohovce typu Krumlovský les, přítomné na Cimburku [u Kutné Hory, pozn. autora], prokazují kontakt s

Moravou na vzdálenost ca 120 km a čepel z hrobu v Maradicích, zhotovená z bílé kropenatého pazourku těžného v okolí Świeciechowa, byla do Čech importována na vzdálenost asi 500 km." [37].

Ve středním eneolitu se na sídlišti Řívňácké kultury Denemark našel u broušené industrie vzácný exemplář z páskového pazourku, importovaný ze vzdálenosti ca 400 km z těžební oblasti u Krzemionek Opatowských v Polsku. Našel se zde ze štípané industrie i exemplář šipky patrně západoevropského původu a i jiné exempláře této industrie naznačují kontakt s těžebními okrsky v Malopolsku a Bavorsku [38]. Jinde stojí, že v případě Chamské kultury byl z Bavorska, z oblasti Franckého Jury ze vzdálenosti 150 km směřován především deskovitý silex, sloužící k výrobě štípané industrie [39]. Pro kulturu kulovitých amfor ze středního eneolitu se u štípané industrie uvádí, že je ve své většině z baltského pazourku. Lze se také dočíst, že: "Pozoruhodný je výskyt jantarových ozdob v hrobu v Brozanech a převaha tzv. baltského pazourku v dosud nepříliš četných souborech. Obě popsané suroviny mají úzký vztah k severskému prostředí, což koresponduje s celkovou orientací a genezí dané kultury." [40]. Pro kulturu zvoncovitých pohárů z mladšího eneolitu se rovněž uvádějí nálezy jantaru, například jde o korálky z Černčic u Loun anebo z Rožďalovic (U Nymburka) a Slaného-Kvičku [41].

Co se týká sídlišť, tak platí prakticky to samé, co pro dobu bronzovou: "Počty domů nalézáných v osadách jdou maximálně do desítek, ale všechny z nich tam jistě nestály současně.". Situace je stejná jako pro neolit a dobu bronzovou: v jedné osadě žilo jen několik rodin, v průměru prý 3 až 4 [42]. Například pro střední eneolit pro Chamskou kulturu se uvádí existence výšinných osad, některé z nich měly plochu jen 500 m², jiné byly rozměrnější, opevnění zdá se nebylo moc časté a většinou ani moc výrazné - příkop s valem; jen v jednom místě se dochoval mohutný kamenný val a jinde příkop vylámaný do skály, provázený dvěma valy [43]. V době mladšího eneolitu, konkrétně v době kultury zvoncovitých pohárů struktura osídlení zřejmě představuje síť malých usedlostí. "Typická eneolitická komunita se skládala ze dvou až šesti rodin, které představovaly jednotky průměrně o čtyřech jedincích." [44]. Kultura zvoncovitých pohárů je také zajímavá tím, že se nebývale prostorově rozšířil výzdobní styl zvoncovitých pohárů a soubor charakteristických artefaktů ve střední a západní Evropě. Nicméně výroba pohárů ve střední Evropě byla lokální se směnou na menší vzdálenosti [45]. Informace o výrobě pohárů se však musely nějak rozšířit.

"Pravěké dějiny Moravy" z řady Vlastivěda moravská: Země a lid uvádí pro eneolit, že

opevněné výšinné osady (nejstarší hradiště pravěku u nás) souvisely s rozvojem směny a ovládním obchodních křižovatek [46]. V Polsku zhruba v době kolem roku 2000 před Kristem je doložen vznik velkých dolů na křemen v Krzemionkách Opatowských ve Svatokřížských horách, o nichž už byla řeč, odtud se rozvinuly obchodní styky sahající od Kujav po Volyň [47], čili jde o vzdálenosti ve stovkách kilometrů. Okolo roku 3800 před Kristem se na území dnešního Nizozemí začalo s dobýváním pazourku. "Při výzkumu v Jižním Limburku se zjistilo, že během několika století bylo zcela vytěženo území o velikosti pěti hektarů. Ve zkoumané oblasti zůstalo zachováno 66 podzemních chodeb. Celkem muselo být z tisíce šachet vytěženo na desetitisíce metrů krychlových pazourků, z nichž bylo vyrobeno na milion seker, ale i nožů, dlát, vrtáků, drásadel, hrotů na šípy a dalších nástrojů. Přirozeně tyto výrobky nezůstaly pouze na území Limburku. Nálezy ukázaly, že obchodníci s tímto zbožím z Rijkholt u Maastrichtu v provincii Limburku je dopravili stovky kilometrů daleko na sever, až do Münsteru a na jih do Frankfurtu a Mohuče." [48].

IV.B Neolit

Co mladší doba kamenná (neolit) v našich zemích? Archeologické prameny našich neolitických sídlišť ukazují také na dálkové směnné kontakty. Již ve starším neolitu se tak získávaly lastury tlustoskořepatých mlžů žijících ve Středozezemním či Jaderském moři, ze značně vzdálených míst (jihovýchodní Slovensko, areál Viničky-Kašov) přicházel obsidián a také transport některých kvalitních silexů se realizoval na vzdálenost větší než 400 km. Velmi pravděpodobný je i transport soli, tuhy, případně i jiných materiálů na značné vzdálenosti." [49].

Jak známo v době neolitu došlo k rozvoji zemědělství. Až doposud lidé spoléhali především na lov doplněný sběrem rostlinné potravy. Tlupy lidí se toulaly světem a vyhledávali loviště, ale i místa, kde se nacházely třeba pazourky. Nyní se však začali lidé usazovat a pěstovat různé zemědělské plodiny a chovat dobytek. To však znamenalo, že podstatná část nějaké rodiny, rodu či kmene musela zůstat na jednom místě a musela se starat o pěstované plodiny a zvířata. Bez dozoru by plodiny zřejmě sklidilo nějaké zvíře anebo sousedi a zvířata by se rozutekla anebo pošla. Toto uvázání se k půdě však nutně znamenalo, že místo, aby si třeba baltské pazourky šla vydolovat celá tlupa, musela tak nyní činit jen část tlupy, což ovšem znamená, že počet dopravených pazourků by musel nutně výrazně klesnout (méně lidí je může dopravovat), ale cesta za nimi se musela stát i více rizikovější (za pazourky jde menší a tedy slabší skupina lidí). Přičemž zemědělství i

chov dobytka, podobně jako lov, vyžadovalo kamenné nástroje. Nabízí se zde tak otázka, zda ve skutečnosti něco jako obchod, třeba ten s pazourky, neexistoval ještě dříve před rozvinutím počátečních stádií zemědělské civilizace. Právě to, že tlupy se nepotřebovaly nutně pachtit za nějakými vzácnými nástroji, ale mohly se spolehnout na obchod a specializované obchodnické tlupy, mohlo vést k rozhodnutí vést usedlý život a k bádání nad využitím pěstování plodin a chovu dobytka [50]. Taktéž, i kdybychom předpokládali, že některé z vykopaných materiálů si sebou již přinesly z daných oblastí migrující skupiny lidí, tak by jejich usazení v nějaké od daného materiálového zdroje vzdálené lokalitě, prostě znamenalo, že by jim dříve nebo později daný materiál došel, což by bylo značně nevýhodné. Výše uvedené kultury ovšem byly záležitostí desítek ba spíše stovek let a nálezy uvedených materiálů je doprovázely v podstatě většinou setrvale.

V. Malý experiment

Provedme nyní malý experiment. Představme si, že osvícený vladař jedné přímořské země se rozhodne vytvořit peníze. Penězi se totiž prý stává cokoli, co stát akceptuje při platbě daní. Jako peníze tento osvícený vladař zvolí dejme tomu písek na plážích. Dejme tomu, že tento písek vladař používá k vysypávání chodníků ve svých rozsáhlých zahradách a doplňuje jim svou soukromou pláž u svých bazénů. Skoro nikdo jiný ho nepoužívá. Lidé nyní musí platit daně v podobě nějakého množství písku (písek je dobře dělitelný, stálý a celkem dobře se i skladuje). Po čase se nahromadí ve státní pokladnici písku tolik, že vladaře ho napadne vzít s sebou a pokusit se za něj něco koupit od svých poddaných. Co za něj dostane? Nic, protože tento písek je pro lidi, kteří ho nepoužívají bezcenný. Je ho všude hojnost. Ta trocha práce, která je spojena s jeho nasypáním do nějakého koše pro daňové účely nestojí ani za to. Co se stalo? Vládce zvolil za peníze něco, co má sice pro něj užitek, ale pro ostatní je zcela bezcenné, protože jde o tzv. volný statek dostupný bez omezení - tj. statek, který není vzácný a který není předmětem lidského hodnocení. Z toho však musí plynout, že vládce musí zvolit za peníze něco, co je již pro lidi vzácné a užitečné (ve vnitrozemí třeba i písek) a je předmětem jejich hodnocení a není jimi chápáno, jako tzv. volný statek (pozor nezaměňovat zde užitečnost s možnými fyzikálními užitečnostmi). Pokud tento případ nastane, tak pak pochopitelně platí, že tím, že se toto něco vzácného vybírá jako daň, dojde k tomu, že si toto něco nyní lidé budou cenit více. Není to však prvotním zdrojem hodnoty. Dále, je také celkem obtížné si představit, že by stát přecházel vznik nějaké, byť jen trochu sofistikovanyější lidské společnosti. Ale bez nějaké významné směny by stěží mohla nějaká taková společnost vůbec vzniknout. Navíc samotná existence státu značí, že lidská společnost již dosáhla alespoň trochu sofistikovanyější úrovně.

Dejme nyní tomu, že připustíme, že vládci vytvořily nějakou měnu a začali s ní obchodovat na svém území. Jak jsme viděli výše, existoval už v mladší a pozdní době kamenné a době bronzové dálkový obchod s nejrůznějšími surovinami. Dejme tomu, že vývoz a dovoz byl tehdy dán jen nabídkou a poptávkou vládců (což se možná někdy vyloučit nedá, možná třeba u mědi v eneolitu, ovšem často to vyloučit jistě jde, protože v některých případech šlo o zboží masovější povahy - pazourky). Na základě jakého donucení by třeba vládce východních Čech kupoval pazourky od vládce odněkud z baltského pobřeží? Odpověď je zřejmá, na základě žádného donucení, ale pouze ze

svého dobrovolného rozhodnutí. Vládci totiž mezi sebou žijí obecně většinou ve stavu anarchie.

VI. Barter v minulosti

Ve výše citovaném článku se tvrdí, že původně mezi sebou lidé zúčtovali pomocí záznamů (z toho však vůbec neplyne, co a jak si mezi sebou vyměňovali), až poté vznikly mince. A že k barteru se lidé vrací, jen když peníze selžou (když je stát v chaosu, např. Rusko v 90. letech 20. století), nebo barter funguje jen za určitých okolností, např. mezi cizinci, kteří si nedůvěřují a jsou potenciálními nepřáteli. To je divné tvrzení, něco na způsob nahá a zároveň oblečená (vraceli se k něčemu, co údajně neexistovalo; obchod s cizinci je přece také obchod). Faktem je, že barter byl v minulosti celkem běžný. Navíc pokud nějaká komunita nebyla nějakým statkem vybavena - jako byl třeba výše zmíněný pazourek - tak musela často kontaktovat jinou méně známou či zcela neznámou komunitu. Zahušťující se populace a počínající dělba práce nutila lidi běžně vyhledávat cizince čím dál více. Cizince, nad kterými neměli žádnou moc.

Doklady o barterovém obchodu či naturálním hospodaření máme 19. století z Českých zemí dokonce i z 19. století, tedy doby poměrně nedávné, a to v z dobového hlediska v běžných nekrizových časech. Čerpáme zde z knihy našich předních sociálních historiků J. Macháčové a J. Matějčka. Pro příklad po zemědělskou čeled' se zde uvádí, že: "Mzda převážně v naturáliích, možnost našetřit si několik málo zlatých a naturálie (výbavu, zvířata)." [51]. Jiný pramen uvádí jako mzdu námezdních pracujících na jihočeském venkově, mimo jisté peněžní mzdy, spadené seno, kus pole nebo louky, či služby od zaměstnavatelů-sedláků jako zorání pole anebo odvoz obilí nebo kožich či plátno na košili nebo šátky a podobně [52]. Pro služebnictvo se uvádí mzda zčásti v naturáliích. Jinde se zde píše pro Krkonoše (a horské oblasti obecně) kolem roku 1800: "Jako jeden ze základních rysů horalů (živících se pastevectvím) a jejich života udává pramen z Krkonoš... minimální komunikaci s populací v údolí. Horalé žili ve stadiu naturálního hospodářství, prodávali jen mléčné výrobky a kupovali údajně mouku. Podobná svědectví máme ze stejné doby i z Beskyd." [53]. Nešlo zde o malé množství lidí, například horské oblasti byly často v této době obývány lidmi více než dnes. V Čechách v polovině 40. let 19. století je odhadováno 270 tisíc čeledínů v zemědělství. Roku 1880 se jako domácí služebnictvo uvádí pro české země 311 625 osob [54]. Je pravdou, že barter je označení směny zboží za zboží, směny, v níž nefigurují žádné peníze. V čem se to však podstatně liší od směny služeb za zboží? Směna služeb práce za přístřeší, dřevo na otop, mouku, brambory, látku či trochu zeleniny (pokud byla institucionalizovaná, tak se nazývala

deputát) není příliš odlišná od barteru a je rovněž směnou, kde nefigurují žádné peníze. Přičemž naturální hospodaření v horských oblastech předpokládá i směnu zboží za zboží. Jdeme dále. I služebnictvo v Británii 19. století dostávalo za svoji práci jídlo, bydlení a jen poměrně málo peněz [55].

Jak to u nás na vesnici chodilo v době 19. věku, dokládá i jiný materiál: "Romové pracovali téměř pravidelně při sklizních obilí nebo řepy na velkých hospodářstvích a za několikátýdenní práci si po jejím skončení přinášeli domů poměrně slušné deputáty. Krátkodobě však vypomáhali při polních pracích také u místních rolníků a rovněž tam bývali odměňováni v naturáliích, tedy trochou brambor, vajec nebo omastku, občas také jinými zemědělskými produkty." Penězi se odměňovali řidčeji [56]. Pro 2. polovinu 18. století či rané 19. století uvádí tentýž pramen příklad běžné směny zboží za zboží mezi romskými kováři a vesničany, kdy hotové kovářské výrobky (např. řetězy, hřebíky, sekery, motyky, rožně, zámky atd.) vyměňovaly ženy u rolníků za naturálie [57].

Na Faerských ostrovech v době první Faeřanů (od 9. století po Kristu) jako měna sloužilo výjimečně stříbro, později i cizokrajné mince, hlavně ovšem vlna a vlněné výrobky [58]. V 11. století faerští obchodníci určitě neobchodovali s penězi. "I v následujícím období bylo rozšířeno placení především výrobky a zvířaty, mj. ovce, vlnou a máslem či hovězím dobyt看em." [59].

VII. Naturální daně

Koneckonců může nám to připadat divné, ale i daně (dávky) do královské pokladny anebo dávky feudálům se platily ve středověku a raném novověku často jen naturáliemi, a teprve později byli převáděny na peněžní platby. Pár příkladů: držitelé vinic v Čechách a na Moravě byli povinni odvádět z vinohradů zeměpánovi nebo gruntovnímu pánovu roční daň (perkrecht) a desátek z úrody. Za Karla IV. byl perkrecht z jedné vinice jedno vědro (56,6 litru) vína, za Rudolfa II. to bylo 15,5 litru vína. Také desátek byl často naturální. Například Židlochovická vrchnost dostávala v roce 1442 z vinic brněnských měšťanů v Židlochovicích (okres Brno-venkov) jako desátek denně koš hroznů [60]. V Japonsku v raném novověku v době Tokugawského šogunátu (od počátku 17. století) se daně platily v naturáliích. Daňové zatížení rolníků ve prospěch jejich představenému knížeti činilo 40 až 60 % úrody. "Tokugawové neuvažovali o jiném než naturálním modelu hospodářství, což znamenalo, že celý hospodářský systém stál na naturální dani v rýži." [61]. V Rusku první (kyjevská) knížata vybírala daně tak, že kníže chodil se svými bojovníky po lidech (tzv. poljudje): "Knížecí družina postupně obcházela vsi a města a vybírala daň, které se říkalo mir... Peníze - vedle mincí, ražených v Kyjevě od konce 10. století, to byly i stříbrné arabské dirhamy, získávané od cizích kupců - byly velmi vzácné a tak se daň vybírala především v kožešinách, medu, vosku a obilí a ovšem i v hoštění knížete a jeho družiny. Při zmínce o penězích dodejme, že tehdy (i mnohem později - např. v Kazani až do 18. století) byly souběžně s mincí přijímány i kožené - přesněji kožešinové - peníze (veverky, kuny, lišky ad.), jejichž "kurs" vůči stříbrným mincím byl více méně stabilní.". Naturální daň se pak po Dněpru vozila v lodicích, které čas od času cestou knížeti "zdanili" kočovní Pečeněhové [62] Řídíce se zřejmě zásadou, že okrádat zloděje není hříchem. Na Faerských ostrovech se platily daně od 12. století norskému králi, a to většinou ve formě vlny, kterou přivázely lodě do norského Bergenu. Ovce se zde ovšem chovali mnohem mnohem dříve [63].

Otázkou je, proč nebylo v této době vnímáno víno či hrozny, rýže, obilí, ryby, vejce, med a podobně jako peníze, přesto, že by mělo dle na začátku citovaného článku přece platit, že penězi se stává cokoli, co stát akceptuje při platbě daní (viz výše). To se však nestalo. U kožešin nebo látek tomu bylo již jinak a jako peníze se tyto uvádějí. Důvodem je velmi pravděpodobně to, že lidé víno, hrozny nebo rýži nepovažovali za vhodný prostředek směny, kvůli jejich nevhodným fyzikálním vlastnostem (daně v těchto komoditách zřejmě

vládcům sloužily jen k vlastní spotřebě anebo rychlému prodeji jiným), zatímco u kožešin tomu tak nebylo. Dostáváme tak vedle toho, že vládce musí zvolit za peníze něco, co je již pro lidi vzácné a je předmětem jejich hodnocení a není jimi chápáno, jako tzv. volný statek, i druhou podmínku, že musí jít o něco, co má dle názoru lidí vhodné fyzikální vlastnosti. Role vládce tedy mohla maximálně vést k tomu, že určení nějakého vzácného statku k vybírání daní vedlo k tomu, že si tohoto lidé cenili o něco více. Nepředpokládáme-li, že peníze vznikly tak, že se jednoho rána lidé probudili a řekli, a toto budou peníze, ale že existovalo nějaké kvazi barterové (kvazi peněžní) hospodářství (je těžké určit, zda je něco ještě pouhým statkem anebo již penězi), tak takové určení nějakého statku k vybírání daní, mohlo favorizovat tento statek před jinými a vést k jeho většímu používání, a k tomu, že byl vnímán, jako plnohodnotné peníze. Při již existující konkurenci různých peněz, mohlo takovéto určení, vést k tomu, že státem vybrané peníze byly přijímány více než ostatní peníze. Stěží však lze v tomto případě mluvit o vytvoření peněz vládcem-státem, maximálně zde jde jen o nápomoc v daném procesu. A i tak, mimo okruh působnosti vlády takového vládce, byly tyto peníze přijímány zcela dobrovolně. Nicméně to všechno je dnes již jen historie, ale i pokud se přeneseme do žhavé současnosti, tak se můžeme ptát, zda třeba takový bitcoin je výtvozem nějaké vlády? Ne, není.

Poznámky

[1] Peša.

[2] Ibid.

[3] Wiltshire, s. 19.

[4] McEvedy, s. 34-35.

[5] Ibid, s. 44-45.

[6] Ibid, s. 56-57. Je pravdou, že přesný rozsah těchto a jiných říší není často zcela jasný, ale v těchto případech jde o zdroje surovin umístěné ve značné vzdálenosti od předpokládaných hranic říší.

[7] Kostrhun, s. 7.

[8] Podborský, s. 330-331.

[9] Tamtéž, s. 331.

[10] Tamtéž, s. 331.

[11] Jiráň, s. 15.

[12] Tamtéž, s. 15. Nutno říci, že reciproční předávání produktů stejně jako tržní spočívá ve vzájemné výměně produktů, tj. něco za něco.

[13] Tamtéž, s. 15-16.

[14] Tamtéž, s. 74.

[15] Tamtéž, s. 35, 41 a s. 74.

[16] Tamtéž, s. 41.

[17] Tamtéž, s. 75.

[18] Tamtéž, s. 49.

[19] Tamtéž, s. 49.

[20] Tamtéž, s. 73.

[21] Tamtéž, s. 73.

[22] Tamtéž, s. 127.

[23] Tamtéž, s. 98.

[24] Tamtéž, s. 127.

[25] Tamtéž, s. 33-35 a 73.

[26] Tamtéž, s. 72.

[27] Tamtéž, s. 91.

[28] Tamtéž, s. 126 a 239.

- [29] Tamtéž, s. 240-241.
- [30] Řezník, s. 19.
- [31] Gába, s. 165 a 166.
- [32] Neústupný, s. 32.
- [33] Tamtéž, s. 168.
- [34] Tamtéž, s. 21.
- [35] Tamtéž, s. 23.
- [36] Tamtéž, s. 25.
- [37] Tamtéž, s. 78-81.
- [38] Tamtéž, s. 107 a 109.
- [39] Tamtéž, s. 113.
- [40] Tamtéž, s. 120-122.
- [41] Tamtéž, s. 165.
- [42] Tamtéž, s. 20.
- [43] Tamtéž, s. 112.
- [44] Tamtéž, s. 152.
- [45] Tamtéž, s. 169.
- [46] Podborský, s. 154.
- [47] Řezník, s. 19.
- [48] Sklenářová, s. 16.
- [49] Podborský, s. 150.
- [50] Volně rozvinuto na základě názoru Tomáše Fialy z jedné diskuse na Stokách svobodného přístavu.
- [51] Macháčová, s. 158.
- [52] Novák, s. 81 a 77.
- [53] Macháčová, s. 161 a 171, podobně k horalům viz i s. 157.
- [54] Ibid, s. 145 a 149.
- [55] Newby, s. 20-21.
- [56] Nečas-19. století, s. 485.
- [57] Nečas-18. století, s. 272.
- [58] Červenka, s. 15.
- [59] Ibid, s. 26.
- [60] Kraus, s. 24-25.
- [61] Labus, s. 49 a 51.
- [62] Švankmajer, s. 13-14.

[63] Červenka, s. 27 a 15.

Poznámka: Odkazy na literaturu v citacích byly vynechány.

Literatura

1. ČERVENKA, J. Faerské ostrovy. Praha: Libri 2015. Stručná historie států, ISBN 978-80-7277-533-0.
2. GÁBA, Z. Vlastivědné zajímavosti z přírody Jeseníků. Štíty: Nakladatelství Pavel Ševčík - Veduta 2004, ISBN 978-80-86438-53-5.
3. JIRÁŇ, L. aj. Archeologie pravěkých Čech 5: Doba bronzová. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2008, ISBN 978-80-86124-78-0.
4. KOSTRHUN, P. aj. Mykény a střední Evropa: počátky evropských civilizací v době bronzové. Brno: Moravské zemské muzeum 2014, ISBN 978-80-7028-430-8.
5. KRAUS, V. aj. Nová encyklopedie českého a moravského vína: 1. díl. Praha: Praga Mystica 2007, ISBN 978-80-86767-00-0.
6. LABUS, D. Japonsko. Praha: Nakladatelství Libri 2009, ISBN 978-80-7277-426-5.
7. MACHAČOVÁ, J. a MATĚJČEK, J. Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum 2010, ISBN 978-80-246-1679-7.
8. MCEVEDY, C. The New Penguin Atlas of Ancient History. London: Penguin Books 2002, ISBN 978-0140-51348-6.
9. NEČAS, C. Rom – Cikán - Příklad Martina Daniela vulgo Nosála. In Fasora, L. aj. Člověk na Moravě 19. století. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, ISBN 978-80-7325-147-5.
10. NEČAS, C. Rom – Příklad Jana Malíka jeho rodu. In Malíř, J. aj. Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, ISBN 978-80-7325-175-8.
11. NEUSTUPNÝ, Ev. aj. Archeologie pravěkých Čech. 4: Eneolit. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2008, ISBN 978-80-86124-77-3.
12. NEWBY, J. Women's Lives: Researching Women's Social History 1800-1939. Barnsley: Pen & Sword Family History 2011, ISBN 978-1-84884-368-4.
13. NOVÁK, P. Josef Holeček - Jak u nás žijí a umírají: (sonda do sociální situace na jihočeské vesnici druhé poloviny 19. století). In: MACHAČOVÁ, J. a MATĚJČEK, J. Studie k sociálním dějinám 5. Opava: Slezský ústav SZM Opava 2000, ISBN 80-86224-14-7.
14. PEŠA. Peníze jako stvoření státu a jako dluh [online, 2015]. Dostupný z (přístup VI/2015): <http://pesa.blog.idnes.cz/c/448262/Penize-jako-stvoreni-statu-a-jako-dluh.html>.
15. PODBORSKÝ, VI. aj. Pravěké dějiny Moravy. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost 1993. Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, ISBN 80-85048-45-0.
16. ŘEZNÍK, M. Dějiny Polska v datech. Praha: Libri 2010. Dějiny států v datech, ISBN 978-80-7277-408-1.
17. SKLENÁŘOVÁ, S. Nizozemsko. Praha: Libri 2006. Stručná historie států, ISBN 80-7277-

310-0.

18. ŠVANKMAJER, M. aj. Dějiny Ruska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2012, ISBN 978-80-7422-026-5.

19. WILTHSHIRE, K. Pocket Timeline of Ancient Mesopotamia. London: British Museum Press 2005, ISBN 978-0-7141-3113-9.

Obsah

I. Vládci vytvořená měna	(2)
II. Starověk	(3)
III. Doba bronzová	(4)
IV. Doba kamenná	(9)
IV.A Eneolit	(9)
IV.B Neolit	(11)
V. Malý experiment)	(13)
VI. Barter v minulosti	(15)
VII. Naturální daně	(17)
Poznámky	(19)
Literatura	(22)